

φερῆ πρὸς τὴν τῶν Ἑτρουσκικῶν. Τοιαύτη μορφή τάφου, γνωστὴ μέχρι τοῦδε ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, τὸ πρῶτον ἤδη ἀπαντᾷ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ¹.

Μετὰ τὴν τελείαν ἀνασκαφὴν καὶ καταμέτρησιν τοῦ τάφου ἠκολούθησε ἡ περαιτέρω ἀποκάλυψις τοῦ βορείου κλίτους τοῦ Φραγκικοῦ ναοῦ (ΠΑΕ 1926), καὶ ἡ ἐκ νέου τακτοποίησις τῶν πέρυσιν εἰς μουσεῖον καταχθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα, δυστυχῶς, λόγῳ τῆς γειτνιάσεως τοῦ μνημείου πρὸς τὸν ἐπαρχιακὸν δρόμον, ὑφίστανται παντοίους βανδαλισμοὺς ὑπὸ τῶν παροδιτῶν καὶ τῶν ποιμενοπαίδων. Δι' ὃ καὶ ἠναγκάσθη ἐφέτος νὰ προβῶ εἰς τὴν διὰ συρματοπλέγματος περιφραξίν τοῦ καταρτισθέντος ὑπαίθρου ἀρχιτεκτονικοῦ μουσείου, πρὸς πρόληψιν περαιτέρω ζημιῶν.

ΑΝ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

10. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΜΥΣΤΡΑΝ 1928

Μετὰ μακρὰν διακοπὴν ἀπεφάσισεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία νὰ συνεχίσῃ εἰς τὸν Μυστραῖν, πρὸς ἀναστήλωσιν καὶ εὐπρέπειαν τῶν Βυζαντινῶν μνημείων, τὰς παλαιὰς συστηματικὰς ἐργασίας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναλάβει μὲ μεγάλας ἐλπίδας τελείας συντηρήσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τῶν πολυτίμων ἐκείνων λειψάνων τοῦ Μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ 1906 ἐγκαινισθειῶν ἐκείνων ἐργασιῶν μνημεῖα ἀξιόλογα διεσώθησαν ἀπὸ βεβαίας καταστροφῆς, ἄλλα δὲ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπεσκευάσθησαν καὶ ἄλλαι πολλαὶ μικρότεραι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ εὐτρεπίσεως συνετελέσθησαν. Δὲν κατέστη ὅμως δυνατὴ, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ ἐκτελοῦντος τὰς ἐργασίας, ἡ συνεχὴς ἐξακολούθησις τῶν ἐργασιῶν. Ἐφέτος ἀπεφάσισεν ἡ Ἑταιρεία τὴν συνέχισιν αὐτῶν, ἔγιναν ἔργα τινά, μικρὰ μὲν, ἀλλ' ἀξία λόγου, συντηρήσεως καὶ ἐρευνητικῆς ἐργασίας, ὥστε ἐπὶ καλοῖς οἰωνοῖς νὰ γίνῃ ἡ ἔναρξις τῆς συνεχοῦς, ἃς ἐλπίζωμεν, καὶ συστηματικῆς πλέον ἐργασίας συντηρήσεως τοῦ πολυτίμου Μεσαιωνικοῦ ἔρειπιῶνος.

Αἱ παλαιότεραι ἐργασίαι εἰς τὸν Μυστραῖν ἐσκόπευον ἰδίως τὴν συντήρησιν τῆς *Κάτω πόλεως*, καὶ δὴ τῆς Βυζαντινῆς συνοικίας τοῦ Βροντοχίου,

¹ Μέγαν τύμβον (tumulus) βαίνοντα ἐπὶ κυκλοτεροῦς κορηπίδος ἐξ ἀκατεργάστων λίθων εἶχε παρατηρήσει ὁ Gell (Itinerary of the Morea σ. 168, Journey in the Morea 384) μεταξὺ Στυμφάλου καὶ Φλιοῦντος ἤτοι εἰς σημεῖον ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν ἡμέτερον τάφον εὐρισκόμενον ἐν σχέσει πρὸς τὴν Στύμφαλον. Εἶχε δὲ μάλιστα ταυτίσει τὸν εἰρημένον τύμβον ὁ Gell πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου (B 604) καὶ τοῦ Πανσανίου (8, 16) μνημονευόμενον τάφον τοῦ Αἰπύτου. οὐτινος ἡ εὔρεσις ἔχει καταντήσει νῦν ἀληθῆς ψύχωσις τῶν κατοικῶν τῆς περιφερείας.

ἐφέτος ἔγινεν ἐργασία εἰς τὴν *Ἄνω πόλιν*, ὅπου εἶναι τὰ παλάτια τῶν Δεσποτῶν, περιτειχισμένα δι' ἰδίου περιθόλου. Ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν ὁ ἐκτελῶν τὰς ἐργασίας ἐπεθύμει νὰ κάμῃ μικρὰν ἀναστήλωσιν ἐνὸς ὠραιοτάτου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἐκκλησίας, κατέστη δὲ δυνατὴ ἐφέτος ἡ συμπλήρωσις καὶ ἐξασφάλις αὐτοῦ. Εἰς τὸν ἀνερχόμενον πρὸς τὰ *Παλάτια τῶν Δεσποτῶν* εἶναι ὄρατον ἀριστερὰ ὑψηλὸν βυζαντινὸν παράθυρον παρὰ τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου (τοῦ ΙΕ' αἰ.) ὑπὸ τὸ κάστρον. Ὑπὸ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὑπῆρχε ναΐδιον, τοῦ ὁποίου ἐσώζετο ἡμικυκλικὸν παράθυρον μὲ κάλλιστον κεραμοπλαστικὸν σύμπλεγμα, ἐξ ἐκεῖνῶν τῶν βυζαντινῶν παραθύρων, τὰ ὁποῖα εἰς τὰς τρουλλωτὰς εἴτε σταυρεπιστέγους ἐκκλησίας διακοσμοῦν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν αὐτῶν. Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἀρχιτεκτονικὸν μέλος εἶχεν ἀπολέσει καὶ τὸν στηρίζοντα αὐτὸ κιονίσκον καὶ τὸ μέγιστον μέρος τῶν κεραμοπλαστικῶν διακοσμήσεων αὐτοῦ. Ἡ κάτωθεν θύρα τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν ναὸν ἦτο ἡρειπωμένη, ἐπίσης ἡρειπωμένα ἦσαν καὶ αἱ καμάραι, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ ἡ κάτω θύρα, ἐχρησίμευον ὡς ὑποστηρίγματα τοῦ παραθύρου καὶ ὅλης ἐν γένει τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ναΐδιου. Τὸ ὠραῖον κεραμοπλαστικὸν τοῦτο σύμπλεγμα δὲν ἠδύνατο ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ σταθῇ ὀρθιον, ἄλλως τε ἡ περίοπος θέσις αὐτοῦ τὸ καθίστανεν ἐν ἀπὸ μνημεῖα τὰ ἀμέσως ὑποκείμενα εἰς τὴν αἴσθησιν παντὸς ἐπισκέπτου τοῦ Μυστρά. Ἦτο καιρὸς πλέον πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ μικροῦ, ἀλλὰ κομψοτάτου τούτου λειψάνου τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Εἰς τὸν Μυστράν εἶχον ἤδη ἐκτελέσει τοιαύτας λεπτὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως, καὶ δὴ κατὰ τὴν πλήρη ἀναστήλωσιν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων εἶχεν ἐκτελεσθῆ ἡ συμπλήρωσις τοιούτων ἐξωτερικῶν προσόψεων τοῦ ναοῦ, καὶ ἰδιαίτερος μεγάλων διλόβων παραθύρων αὐτοῦ. Διὰ τοῦ ἰδίου ἐμπείρου ἀρχιτεχνίτου, ὅστις πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχεν ἐργασθῆ εἰς τοὺς *Ἁγίους Θεοδώρους*, προέβην εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν *Ἁγιον Νικόλαον* παραθύρου τούτου. Μετὰ πολλῆς προσοχῆς, καὶ συμφώνως πρὸς τὰ ὑπολειφθέντα λείψανα, ἔγινεν ἡ συμπλήρωσις τῶν ποικίλων κεραμοπλαστικῶν διακοσμήσεων, καὶ ἡ διὰ κιονίσκου στερέωσις τοῦ διλόβου παραθύρου. Εἰς τὰς ἐκεῖ δὲ γενομένας ἐσκαφὰς εὗρέθη τμήμα τοῦ ἀρχαίου κιονίσκου, καί, κατὰ τοῦτο, συμπληρωθεὶς ὀλόκληρος ἐτοποθετήθη εἰς τὴν θέσιν του. Ἐχρηιάζοντο ὅμως καὶ ἄλλαι οἰκοδομικαὶ συμπληρώσεις, ἡ ἐπισκευὴ τῆς ὑποκάτω θύρας καὶ τῶν πλαγίων μερῶν τοῦ ναΐδιου, διὰ τῆς συμπληρώσεως δὲ καὶ τῆς τοιχοποιίας ταύτης, ἐστερεώθη ὀριστικῶς τὸ ὠραῖον ἀναστηλωθὲν Βυζαντινὸν παράθυρον.

Ἐγιναν δ' ἐφέτος καὶ ἄλλαι μικραὶ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως. Ἐν πρώτοις, εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ναῖσκον, ὑπὸ τὸν Ἁγιον Νικόλαον, ἔγινεν ἐργασία ἐσκαφῆς καὶ καθαρισμοῦ τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα εἶχον προέλθει ἀπὸ τὰς πεσοῦσας καμάρας καὶ τοίχους τοῦ ναΐδιου. Εὗρέθησαν κατὰ

σειρὰν εἰς τὴν βᾶσιν τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἠνοίχθησαν δύο κενοί. Εἰς πολλοὺς δὲ σφωζομένους τοίχους τοῦ ναΐδιου καὶ περὶ αὐτὸ διετηρήθησαν λείψανα παλαιᾶς τοιχογραφίας καὶ εἰς τὰς κόγχας τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς τὰ κάτω μέρη. Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων λειψάνων εἰκάζω ὅτι ὁ ναῖσκος οὗτος καὶ τὰ περὶ αὐτὸ κτίσματα ἀνήκουν εἰς μονύδριον τῶν καλῶν βυζαντινῶν χρόνων τοῦ Μυστραῖ, ἤτοι τοῦ ΙΔ' (τοῦ τέλους) αἰῶνος. Πολλὰ ἐκ τῶν λειψάνων τοιούτων τοιχογραφιῶν ἐστερεώθησαν διὰ τῆς μεθόδου περιστεφανώσεως αὐτῶν διὰ καταλλήλου μίγματος τσιμέντου καὶ ἄμμου, τὸ ὁποῖον εὗρον λίαν κατάλληλον ἐκ τῆς ἀπὸ ἐτῶν ἐφαρμογῆς αὐτοῦ.

Τοῦ περιτειχίσματος τῶν Παλατιῶν, εἰς τὸ ΒΑ. μέρος, εἶχε καταπέσει μέρος, καὶ δὴ ὑπεράνω ἀποκρήμνου κατωφερείας κατερχομένης πρὸς τὸ Βροντόχιον. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ περιτειχίσματος ἦτο ἀναγκαιοτάτη, διότι καὶ ὁ τοίχος ἐξηκολούθει νὰ καταρρέῃ καὶ ἡ ἐκ τῶν βροχῶν προοῦσα διάβρωσις τοῦ ἐδάφους ἢ συνεχιζομένη ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ δυστυχήματα.

Τέλος εἰς τὰ ἐσωτερικὰ κράσπεδα τοῦ τείχους, πρὸς τὸ ἴδιον τὸ ΒΑ. μέρος ἔγιναν ἐσκαφαὶ εἰς βάθος πολὺ, διὰ λόγους ἐξερευνήσεως. Κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ περιβόλου, μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν τοίχων καὶ στοῶν τῶν Παλατιῶν καὶ τοῦ περιβόλου, εἶναι ἰσοπεδωμένον τὸ ἔδαφος, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζη πλατεῖαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔχει ὁ θεατῆς καλλίστην θέαν πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Σπάρτης. Ἦτο ἐνδιαφέρον ἀρχαιολογικῶς νὰ γνωσθῇ μέχρι ποίου βάθους ἔφθανε τὸ ἔδαφος, ἂν ἦτο φυσικόν, καὶ πῶς ἦτο κατεσκευασμένος ὁ ἐσωτερικὸς ὑπὸ τὰς ἐπάλξεις δρόμος, ὁ περιδρομος (ὁ ὁποῖος περιέθεεν ὀλόκληρον τὸ τεῖχος, chemin de ronde). Διὰ τῶν ἐσκαφῶν τούτων ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ ἔδαφος ἦτο τεχνητὴ ἐπίστρωσις, ὅτι ὁ περιφερικὸς δρόμος περιέθεεν ἐσωτερικῶς καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν τὸν περιβόλον, ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ θόλων, καὶ ἄλλαι τέλος ἐνδιαφέρουσαι λεπτομέρειαι τῆς στρατιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Βυζαντινῶν.

ΑΔ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ